

генерације Срба староседела-
■■■ ца? Има ли их бар на видику?

ДОДАТАК ■ I БЕЛЕШКА О ОВОЈ КЊИЗИ

Рукопис ове књиге настао је на основу предавања на новоотвореној Катедри за мађарски језик и књижевност Филолошког факултета у Београду. Уводно поглавље с чела ове књиге било је прво предавање којим је отворена Катедра (1994). Предмет је носио назив *Увод у хунгарологију* и требало је да пружи студентима основне појмове о историји, језику, уметности, књижевности и уопште култури наших суседа, како би се током студија касније могли боље сналазити.

Цео план и програм Катедре конципиран је тако да студентима омогући поглед из наше перспективе, значи понирање у језик, књижевност, историју, културу из нашег угла. Што значи да ће се разликовати од погледа из Мађарске онолико колико је то по природи ствари неопходно. Добрим делом је то значило ослањање на Белу Хамваша и друге скрајнуте ауторе, и по томе се овај програм разликовао од других катедри у свету. То се најбоље може видети у овој књизи и њеној концепцији, јер је то ослањање једним делом и у њој евидентно.

Стицајем лепих околности догодило се да је рукопис објављен управо у години када су Мађари обележавали 1.100 година од доласка у Карпатски басен (1996). Издавач („Геопоетика”) је био покренуо серију „Цивилизације” (*Францу-*

ска цивилизација, Руска цивилизација...) па је и овој књизи припао такав наслов; значи само да тај наслов није дао аутор.

Али, накнадно тек, испоставило се да иако сам и сâм мислио да је цивилизација појам резервисан само за велике и ретке народе који су човечанству дали огроман допринос и веома видљиве резултате (египатска, месопотамска, кинеска...) – Мађари су својим специфичношћу, јединственошћу, малобројности упркос ипак толико особени: зашто не би били посебна цивилизација? Тако је главни наслов остао: *Мађарска цивилизација*.

Књига, наравно, има своја ограничења, пре свега обимом, а онда она представља једногодишње градиво као сумаран преглед за студенте. Трџало се одрећи многих примамљивих тема, али то не значи да би књига тада у основи била другачија.

Књига је приказана и код нас (на српском и мађарском језику) као и у Мађарској. Писали су о њој академик Василије Крестић (Београд), академик Иштван Сели (Нови Сад), Иштван П. Нађ (Солнок), Мартон Матушка (Нови Сад), др Драгиња Рамадански (Сента), Марија Шимоковић (Суботица – Београд), др Габор Вајда (Суботица), проф. др Иштван Њомаркаи (Будимпешта) и проф. др Предраг Степановић (Будимпешта). Већина убрзо после појаве књиге, али двојица последњих тек недавно (И. Њомаркаи у оквиру пројекта Мађарске академије наука на тему

Слика Мађара и историјске промене објавио је у истоименом зборнику рад под насловом *Слика Мађара код Срба и Хрвата*, Будимпешта, 1999, стр. 59–71.).

Испоставило се, међутим, да за јавни разговор у Београду нема довољно људи таквог профила који могу да компетентно говоре о Мађарима па онда и о овој књизи. Зато је приликом једног представљања књиге избор пао на социолога и левичара Мађара (у међувремену је преминуо) који је коректно говорио, али се непрекидно мучио: књига за њега није била уобичајена, историја је била само спољни оквир, а Мађари су приказани посредством књижевности, уметности... Социолог је знао само за хоризонтални поглед и видео је само на површини, није био склон за поимање неизвесних дубина, а поготово духовних вредности и сакралности.

Приликом представљања у Суботици, пак, позвао сам пријатеља писца, Мађара, да говори: он је одбио, јер се

у то не разуме(!). Било је то време оне чудне политике када је све могло бити сумњиво, када су наши Мађари причали како је Милошевић отворио Катедру у Београду да би угушио мађарску Катедру у Новом Саду (!?).

Изгледало је да би друго издање књиге могло да се појави 2 000. године, управо када је у Мађарској прослављана нова велика годишњица – 1 000 година од крунисања првог краља Мађарске. Тада ми се учинило згодним да се понуди игра у којој би се по одређеним пропозицијама навело једанаест најважнијих имена (појмова, дела...) за која се сматра да су најбитнија за живот и одржање Мађара, као и њихов допринос Европи.

Ни књига није објављена, нити је игра реализована; зато је сада нудим читаоцима.

Ово издање се мало разликује од првога. Исправљене су омашке, једно поглавље (*Уметност новог века*) је

допуњено музиком, сликарством и архитектуром, као што је на крају додато цело ново поглавље (*Епилог*). Наравно, нов је и цео *Додатак*.

II ПРИКАЗИ

1. Угарска вертикала

Писац више књижевних и књижевно-критичких дела, плодан преводилац с мађарског на српски језик и теоретичар превода, проф. Сава Бабић је ових дана објавио књигу *Мађарска цивилизација*. Невелика по обиму Бабићева књига је занимљива и значајна својим садржајем. Врстан познавалац мађарске књижевности, мађарског језика и културе, Бабић је овом књигом желео да попуни празнину која постоји у српској историографији и књижевности. Уочљиво је да о нашим северним суседима, упркос томе што са њима имамо хиљадугодишње везе, сарадњу, па и сукобе, немамо ни најнужније прегледе и приручнике, којима би се могла задовољити наша елементарна интелектуална знагижеља о њиховој друштвеној, политичкој и културној прошлости.

Проф. Бабић је *Мађарску цивилизацију* написао без научних претензија, без жеље да о темама о којима у књизи расправља каже нешто ново, непознато и другачије но што је у постојећој литератури већ речено. Напротив, намера проф. Бабића била је да на темељу стручно одабране и научно поуздане литературе обавести српског читаоца о ономе што је најважније у вишевековној историји Мађара. Међутим, из разноврсне и, рекао бих без било каквих претеривања, раскошне прошлости Мађарске и Мађара, нимало

није лако и једноставно, чак и за такве познаваоце какав је Бабић, на малом простору којим је располагао, начинити избор и дати једну заокружену целину. Са задовољством желим да нагласим да је Бабићу то, углавном, пошло за руком, упркос свим тешкоћама с којима се суочавао при избору тема о којима је писао и начина како их је саопштавао. Он је дао један занимљив преглед историје Мађара. Успео је да повуче једну вертикалу од првих сазнања о њиховој прапостојбини до наших дана. Многе чињенице, бројни догађаји и сијасет личности морало је бити заобиђено и подређено суштинским токовима развоја мађарског народа.

Окосницу књиге *Мађарска цивилизација* чини хронолошки преглед најзначајнијих збивања од доласка Мађара у Панонску низију до државних, друштвених, политичких, идеолошких и свих других промена које се дешавају пред нашим очима. Читалац ће се тако упознати са значајем битке код Аугзбурга на Лешком пољу 955. године, са временом када су Мађари примили хришћанство, када су и како организовали државу, како је долазило до смене разних династија: Арпадовића, Анжујаца, Корвина, Јагелонаца и Хабзбурговаца, какве су последице сусретања номадске и хришћанске културе, латинског и мађарског језика, западног и источног хришћанства. Нужна обавештења наћи ће читалац у Бабићевој књизи

и о значају и последицама турског надирања, подели земље на три дела, проблемима који се тичу реформације и контрареформације, о сеобама, мешању и прожимању разних народа, култура и цивилизација, друштвеним односима, средствима и начину производње, времену просвећеног апсолутизма, насилној германизацији, мађарском отпору према бечкој политици, различитим концепцијама – једној Иштвана Сечењија, другој Лајоша Кошута – о развоју мађарске државне и националне политике. Кратким, по правилу лапидарним казивањима, Бабић нас обавештава о револуцији 1848/49. године и о њеним по Мађаре катастрофалним исходима, о Баховом апсолутизму, аустро–угарској нагодби 1867. и подели Монархије на два дела, Првом и Другом светском рату и њиховим последицама, стаљинистичком систему и револуцији 1956. године.

У та политичка и друштвена збивања Бабић зналачки утква и све манифестације културних дешавања, посматрајући их са методолошког становишта на једино исправан начин као органску целину. Свестан значаја статистичких показатеља, аутор је од епохе до епохе давао податке о броју становника, али и о њиховом националном и верском саставу.

Немам намеру до јединости да анализујем садржај књиге *Мађарска цивилизација*. Међутим, морам рећи да је Бабић са разлогом истакао, и то провукао као црвену нит читавом књигом, колики страх и бригу су имали и још

увек имају Мађари да очувају свој језик и свој национални идентитет. Са тим у вези он је навео више занимљивих и карактеристичних примера како се језици, иако припадају различитим групама, међусобно преплићу и преливају.

Да би читалац што боље упознао Мађаре и њихову културу, Бабић се позабавио мађарским језиком и његовим специфичностима. Посебну пажњу обратио је мађарској књижевности, пратећи њен развој од првих писаних трагова до великих појединаца, књижевних покрета и изузетних остварења, која далеко надилазе националне оквире. Није занемарио ни мађарску митологију, легенде, народне обичаје, усмену књижевност и, шире гледано, мађарски фолклор. Занимала га је и култура у најширем смислу њеног значења, па је обавестио читаоца о условима становања, изградњи станишта, начину градње и врсти материјала за градњу, пратећи то од најстаријег времена до наших дана, како по селима тако и у градовима. С тим у вези саопштио је и најнужније податке који се тичу одлика архитектуре Панонске низије.

Са циљем да нагласи колики је допринос светској науци по броју малог мађарског народа, Бабић нас подсећа на дванаест научника нобеловаца, међу којима је и проналазач Ц–витамина Алберт Сент-Ђерђи. Међутим, занимљиво је и то да су мађарски нобеловци само пореклом Мађари а да су се сви, осим Сент-Ђерђија, остварили у туђем свету а не у својој домовини.

Са жељом да да што потпунију и

свеобухватнију слику о целокупном развоју Мађара, Бабић је приказао и разне гране уметности, посебно ликовну, музичку, позоришну и филмску. Своје описе он није оголио, није их свео само на оцене о значењу појединих дела већ је свугде говорио и о њиховим ствараоцима. Овом књигом стога не дефилирају само цареви, краљеви, државници, војсковође и политичари већ и научници многих дисциплина и уметници разних грана и смерова.

У настојању да пружи што реалнију слику о Мађарима, да објасни зашто је Мађарска баш таква каква је, Бабић није запоставио ни геополитички положај на којем живе Мађари. Његов закључак је да су они многе од својих народносних особина, културних и цивилизацијских тековина пренели на своје суседе и сажитеље бројних других националности и вероисповести, али да су у исто време много тога примили од оних којима су доста и дали. Границу (април 1996, бр. 468/469, стр. 27.)

2. О мађарској цивилизацији на српском језику, у епском стилу

У нашој културној садашњици, привиклој на другачије сензације, није свакодневни догађај појава књиге која обухвата укупност културе појединих нација – бар је настала с том намером –, а нарочито а) ако је то резултат подухвата и рада појединца, б) ако аутор није обрадио материју културе на сопственом матерњем језику, в) ако је намењена

у том прожимању и преплитању данас није могуће повући па стога Бабић и наглашава да проучавајући Мађаре ми, заправо, проучавамо и упознајемо сами себе. На додирне елементе између Срба и Мађара, из многих области живота и стваралаштва, Бабић је посебно указивао и то су странице коју његову књигу чине оригиналном.

Завршавајући овај приказ могу рећи да је књига *Мађарска цивилизација* у нашој средини и на нашем језику пионерског карактера. Она ће, без сумње, попунити знатну празнину у нашој култури. Верујем да ће наићи на широк круг читалаца, а то ће бити добар подстицај за проф. Бабића да је допуни и прошири. Ако на то није спреман, ваљало би размислити и о превођењу неке од бројних историја Мађара за којом одавно постоји и научна и културна потреба.

Василије Крестић
(*Књижевна реч*, Београд,

читаоцима који у ужим или ширим оквирима показују интересовање за основна сазнања из одређеног предмета историје света путем прегледа културног развоја човечанства.

Књигу *Мађарска цивилизација* професора Саве Бабића, који води недавно основану Катедру за мађарски језик и књижевност на Филолошком факултету у Београду, одређују управо ове околности, услови и односи, због тога свакако заслужује карактеристику „неуобичајеног”,

„несвакидашњег” културног догађаја.

Мада је с гледишта наше теме можда мање важно, ипак овде помињемо околност, која је незаобилазна за оцену укупног рада Саве Бабића, да он спада међу оне ретке – и, нажалост, све ређе – духовне ствараоце који се баве испитивањем других језика и култура своје средине бар у оноликој мери као што се његове мађарске колеге баве теоријским и практичним питањима српског језика, књижевности и духовне културе. Својим подухватима који имају вредност геста Сава Бабић је и до сада у великој мери допринео узајамном упознавању мађарске и југословенске културе, а тиме и њиховом приближавању. Такав је, на пример, био његов рад, монографија *Како смо преводили Петефија*, написана поводом 150 година од рођења Петефија, дело које се значајно издваја и у међународним оквирима међу оним остварењима која се баве опусом песника изван територије мађарског језика. Као што смо онда оценили: „једно од најкомплетнијих дела у истраживању Петефија међу оним радовима који се баве проблемима песника који је проговорио на другом језику.”

И нова Бабићева књига о мађарској цивилизацији опет се поклапа с једним другим значајним историјским датумом, са 1.100 година од доласка Мађара, и овом књигом српска култура на најдостојанственији начин доприноси обележавању овога догађаја. Желимо да нагласимо: не у државном, политичком или дипломатском заступању једног народа, него изражавајући то признатим речима културе, гестом

уважавања, оживљавајући у нама наду да још постоје средине у животу наших друштава које могу да преузму на себе ово историјско послање. Да ли ће Бабићев пример имати следбенике и на подучју немачког, чешког, словачког, руског, украјинског, словеначког или баш румунског језика? Наводимо мисли аутора што се тиче овог свесног темпирања рада, изражене у резимеу: „Мађари су приспели у Европу пре 1 100 година (896–1996). Они су били последња ратничко–номадска племена која су у Европи формирала државу (...) Књига *Мађарска цивилизација* покушава да оцрта историјски развој и пресудне моменте мађарског народа који већ једанаест векова живи поред нас. Књига истовремено обраћа пажњу на суштинска питања: како се одржао и развио малобројни народ, и како је могао дати значајан допринос целокупном човечанству.” А да овде укажемо и на то како је појава Бабићеве књиге тесно повезана с његовим радом на београдској мађарској катедри. Опет није случајна истовременост, сам аутор је недавно говорио о томе сараднику листа *Magyar Szó*: „...већ је три деценије како ме је мађарска књижевност, уметност освојила, и за то време сам се одишта интензивно упознао с мађарским језиком и културом уопште. Пре другог године пак, када је отворена Катедра за мађарски језик и књижевност у Београду, морао сам своја знања да синтетизујем, и да их изразим у конкретном облику. Е па, моја књига одишта садржи материјал предавања која су слушали студенти Катедре у оквиру

предмета *Увод у хунгарологију...*”

Видимо дакле: нема ни говора о случајном, пригодном и можда испутном или конјунктурном додиру и сусрету. Напротив: треба да говоримо о систематичној, свесној, доследној обавештености која нарочито у наше дане има свој пресудан значај, када међусобни односи језика, култура, духовних вредности не регулишу партијски и међудржавни споразуми, него њихова судбина (а с њима и судбина народа упућених на заједнички живот, на историјско заједништво) зависи од искрености и интензитета индивидуално схваћеног, лично прооцењеног доживљаја сегментованог у јединке хуманог, разумевање, толеранцију. На тежиште овог историјског тренутка скреће пажњу професор Бабић у завршници свога Увода, истичући да се данас „значајан број људи у овом тренутку налази у суседној Мађарској као у другој, привременој домовини. Њихов повратак, повратак њихове деце, уопште младих, имаће значење емоционалне, сталне и трајне везе с једном културом која ће остати делимично и њихова, без обзира на знање језика. Емоционалне везе најдуже трају.”

Оно што је овде речено омогућава да се схвати и то што у дневном листу желимо да се позабавимо књигом С. Бабића. Мислимо, наиме, да широке слојеве мађарске читалачке публике не интересују методски поступци научног истраживања, специфична стручна гледишта, или пак сучељавање резултата нашег аутора с другима, него пре свега циљ, намена студија ове врсте, функција коју попуњава у културном

животу свакодневице и њен друштвени утицај на јавни живот и на схватање српског читаоца, укратко дејство на културно јавно мњење. Другачије речено, нас интересује публицистичка пројекција предмета, прихватајући и омраженост оваквих приступа. А научно одмеравање препустимо дотичним књижевим зналцима који су патентирали токајском номенклатуром.

Да се ми за тренутак вратимо тројном аспектима поменутом у уводним реченицама, чак претходно наслову књиге. Аутор предмет своје књиге означава као приказ мађарске цивилизације, и то – ако и не упућује на то – као историјски приказ. То је само делимично тачна ознака, чак мало и збуњује, јер док у првом делу књиге одиста долази до изражаја углавном цивилизаторско гледиште, други део много већи простор посвећује духовној култури, и на тај начин подстиче у читаоцу настајање таквог схватања да стварна историја мађарске културе заправо почиње тек освајањем просвећености, а све до доба Јосифа II једино могу да се региструју цивилизаторски резултати који су у живот Мађара дошли из ризнице материјалне културе Европе. Можда ово појмовно разликовање културе и цивилизације личи на сувишно цепање длаке на четворо, мада се принципијелно питање јавља свом тежином ако с овога гледишта процењујемо грађу књиге.

Овај проблем је већ на свој начин искрсао на скупу, који буди поштовање, у Хунгаролошком институту децембра 1971. године, и са задовољством може-

мо утврдити: претежни део Бабићевог схватања је у сагласности с оним што се тамо чуло, једино уз мало померање тежишта. Тако на пример, као што се поменути научни скуп трудио да мозаично поређаним међусобно независним дисциплинама обухвати јединствену слику мађарске културе, и С. Бабић обухвата у синтезу материју предмета, уграђујући у ову монументалну слику оно што је он доживео, проосећао, што се у њему преферментовало у органски доживљај културе. И као што ни на скупу основни тон нису дали материјални резултати истраживања факата, позитивистичка историографија која је усмерена на појединости, него се у првом плану опсервација нашла духовност заједнице која реализује културу, и за књигу нашег аутора бисмо могли рећи да је карактерише интерпретација вишег гледишта, и да с потребним акцентом указује на дубоко и широко разгранате корене мађарске културе којој ни конвулзије историје нису биле у стању да нанесу непоправљиве озледе.

Још се једна сродна црта може за-

Иштван Сели
(*Magyar Szó, Kilátó*,
25. V 1996, 9)

3. Наша цивилизација – очима преводиоца

Сава Бабић у једном есеју из 1986. године, у којем испитује везе између културно-језичких питања и књижевог превода, пише да преводиоци, поготово они који преводе књижевна дела,

пазито у Бабићевом раду. Као што смо за циљ наших културно-историјских настојања пре 25 година означили унапређивање способности културне активности, и књига С. Бабића исто тако је позвана да интелект младе српске интелигенције размиче, проширује, обogaђује позитивним сазнањима, и на тај начин да на жељени начин утиче на њихов смер активности. Дакле, оно што треба чинити није означено научношћу која је сама себи циљ, ни за њега, нити за његове студенте, него као целина рада, и ова књига је усмерена на то да отклони нарочито опасне појаве нашег свакодневног живота као што су национална ограниченост, самозадовољство, опасност лажне културне надмоћи. Чак ако ова врста вредности књиге изгледа исувише прагматична, чак нестручна, то не може ништа одузети ни њеном симболичном значењу, нити стварном доприносу у остваривању једне здравије културне климе у нашем данашњем животу, као ни њеној превасходно научно-етичкој равни.

поред знања језика морају познавати и обе књижевности, културе, историје, и морају да открију разлике између њих. Читалац лаик, онај који често прочита страног писца на свом језику а да не покаже ни најмање интересовања за личност преводиоца, просто ће сматрати ништавним, претераним Бабићеве захтеве, али међу људима из ове бранше наћи ће се они који исто овако мисле.

Бабић даље излаже како познавање култура није само предуслов за успешан превод, него бар у исто толикој мери и последица успешног превода: током превођења могу се откривати истинске разлике и додирне тачке између језика, књижевности, култура. (Преводилац током рада, наиме, мора да листа, поред речника, и енциклопедије и лексиконе.) Мислим да се с овом тврђњом као с искуственом чињеницом може да се сложи и преводилац почетник.

Настављајући горњи ток мисли: да ли то значи да дубина познавања културе, историје једног народа зависи од тога колико је преводилац превео дела на свој језик с језика дотичног народа? Јесте, добрим делом и од тога зависи, иако брзо додајем: овде није реч о незграпном преплитању принципа квантитета и квалитета, чак ни о разини превода, него о васпитном дејству преводилачке праксе.

Сава Бабић, рођен у северној Бачкој, у језичкој средини мађарског, српског и хрватског језика, већ се релативно рано, као дете „привикао” на мађарску културу, како би се касније, на вишој разини самосвести, у доба стваралачких покушаја, под дејством ових „подробних” искустава, личних додира, његова пажња окренула према текстовима мађарске књижевности.

Преводиоци Бабићевог типа неоспорно су у предности наспрам оних који усвајају језик из граматика, речника, посредством курсева или чак студијских путовања. У доба када сам био лектор код издавача сусретао сам

преводиоце којима је недостајао принцип корисности, чак нису имали ни професионалне навике, просто су ишли у сусрет издавачким наредбама, често су радили на своју браву, не бринући се за материјалну противвредност. (Запрепашћујући и упечатљив податак: Сава Бабић поред педесетак објављених преведених књига има бар исто толико књига у рукопису које чекају да буду објављене.) Ови преводиоци не ретко врше и специфичну „културну пропаганду”, мноштвом популарних написа доказујући вредности појединих дела, као и Сава Бабић, који просто с мономанијакалном опседнутошћу преводи, тумачи и популарише дело Беле Хамваша, не жалећи ни времена ни напора иде од врата до врата, пише писма, расправља, уз сарадњу врских научника организује скуп о Хамвашу, пише предговоре и приређује за штампу... – Иронија је судбине да, као последица његовог благодатног деловања, Хамваш у Србији чак има већи култ него у својој домовини.

У случају Саве Бабића сувишно је истраживати да ли се превод допуњава делатноћу другог смера која служи истом циљу, или обратно; да ли у његовој личности првенствено треба да поштујемо изврсног књижевника, књижевног критичара, преводиоца или теоретичара превода, професора београдског Филолошког факултета, евентуално оснивача Катедре за мађарски језик и књижевност унутар овог Факултета, или можда аутора недавно објављене књиге *Мађарска цивилизација*. Сложимо се у једном: за

нас је једноставно изнад свега умирујуће што Сава Бабић постоји.

Чак и у случају једне овакве књиге која својим насловом наизглед тачно означава, омеђује свој предмет није сасвим неразумно питање: О чему говори? У уводу аутор набраја она подручја, елементе мађарске културе којима жели да се бави, и који по његовом уверењу скупа са својом историчношћу оцртавају етногенезу једног народа: историја, усмена и писана књижевност, уметност, материјална и духовна етнологија, архитектура, начин живота, научни резултати... Дакле, књига расправља о култури мађарског народа, о њој је реч. То јест – упозорава наслов – о нашој цивилизацији. Ма јесте, али нема „то јест”, будући да су то појмови који се не могу замењивати, чак су диспаратни, рекао би Шпенглер (а према Шпенглеру Антал Серб и многи други), на што бисмо, наравно, могли и одмахнути руком, не односи се на нас. (Па молим вас, где смо ми од Запада?!) Ипак нас питање не оставља на миру: Па ипак, зашто не „култура”? Можда би било сврсисходније њу издићи за наслов књиге, већ и зато што, по мени, више упућује на баштину (има неки свој круг осветљења), а и аутор је чешће користи. У сваком случају, Бабић овај појам користи у ширем смислу: као друштвену, економску и духовну културу, обележавајући њиме онај период историјског развоја „који престаје у варварство после стања дивљаштва” (*Енциклопедија културе*). Дакле, на концу је „цивилизација” ипак умесна, будући да се аутор управо по-

духватио да скицира преваљени пут Мађара из Азије и од номадске културе до европке културе, од Урала до Дунава. Говори о пљачкашким војним походима, о примању хришћанства, о заснивању државе, о паганској и хришћанској култури, о нашим краљевима, великим државницима, о борбама с Турцима, о биткама за јединствену државу... И како не пише историју, податке о историјским догађајима и хронолошку причу повремено прекида појединим описним поглављима како би обратио пажњу најзначајније личности на дела мађарске културе оне епохе која је управо на реду.

Књига је подељена на два велика дела: у првом делу кроз девет поглавља следи мађарску историју до 19. века, у другом делу, такође од девет поглавља, бави се с последња два века. Сразмеру књиге одређује ауторова тежња сажимања, мада је очигледно да се о последња два и по века друштвене и културне историје расправља на отприлике истом простору као и о претходних седам векова. Овакво „померање сразмера” може се јавити и у историјским делима на мађарском језику; на ту могућност упућује и Иштван Лазар у свом делу *Мала мађарска историја* (Gondolat, 1988): „Писца ових редака не чуди ако неко обухвати историју Мађарске на тај начин што приспевши до средине или чак и преко средине 19. века још резервише другу половину за планирани обим.” Наравно, Бабића на овакав приступ претпостављамо није подстакла принуда убрзаног времена, гомилање историјских догађаја или пораст броја

извора, него висок степен књижевне културе карактеристичне за 19. век, чији су носиоци, творци културе на матерњем језику већ у стању да остваре трајна дела која подједнако одговарају националним и универзалним захтевима, а најзначајнија од њих врли српски преводиоци су почели да преводе већ у другој половини прошлог века (на пример Јован Јовановић Змај Петефија, Арања, Мадача).

По природи ствари, књига због маленог обима не може бити више од покушаја и скице: мало историје, мало уметности, мало књижевности, мало архитектуре, мало науке... Мађарски читалац који разуме српски (мени на пример у књижевноисторијском делу недостаје Жигмонд Мориц, који је само поменуто, даље ми недостаје Ласло Немет, Геза Отлик, према меродавним зналцима књижевности аутор најбољег романа 20. века!, Иштван Еркењ, Миклош Месеј, Јанош Пилински, који се чак и не помињу), али мислимо на оне којима је књига изворно намењена, на српске читаоце – богме се не може рећи да им је у минулим деценијама ситематски и у тачно одмереним дозама сервирана мађарска култура. (А истовремено је тачно и то да ни ми Мађари нисмо баш сувише размажени, мада су се преводиоци у Мађарској, заједно са својим југословенским колегама, увек бринули да дела најзначајнијих српских писаца ипак по могућности на време – само с неколико година закашњења – стигну до мађарских читалаца. А имали смо и једног Золтана Чуку, зар не, чије

веома темељно и стручно дело на више од пет стотина страница, *Историја књижевности југословенских народа*, још и данас, насупротив промењеној ситуацији, може корисно да се пролистава.) Зато сам горе поменуо да је Бабићева књига дело које „надокнађује недостатак”. Да ли ће за њом уследити историја књижевности на српском језику, ко то зна. (Сем ако не Сава Бабић.)

Аутор не пропушта ни једну прилику да скрене пажњу на везе српске и мађарске историје, књижевности, културе, на узајамно деловање језика који се толико међусобно разликују. Разуме се, у првом реду га интересују лингвистичка питања, али ни о њима не пише с подробношћу компаратисте, него у опуштенијем, есејистичком стилу. Неколико мађарских речи из увода: *egészség, minap, szag, hosszú lépés, picsafüst, kifelé* – речи које Бабић примиче српским рођакама; када би могао, најрадије би их узео у руке како би и на опипљив начин показао њихову скривену суштину.

Могли бисмо рећи како Бабић преводац ни овај пут није могао да порекне себе, асимиловао је у себи огромну цивилизацијску грађу која је покренула у њему историографа, историчара уметности, културолога, који креира једну специфичну ситезу, једну књижицу елегантне спољашњости, чије су корице попут црног мрамора (по њему танане жилице) па просто прија да се узме у руке...

(Једна примедба у загради на крају, после извесног оклевања. С оваквом и онаквом мотивацијом прецртао сам

неколике реченице из већ довршеног приказа – зато што су усиљене, што су убаштравање, што им није овде место. А потом сам одлучио да једну прецртану реченицу ипак спасим. Ево је: „Аутор у својој књизи екстремно прецењује Белу Хамваша.” У уводу о њему пише: „Израстао из мађарске културе, целокупно своје обимно дело је написао на мађарском језику, али је далеко надрастао не само Мађарску, него и Европу, и постао универзалан мислилац и стваралац, који је само случајем везан за своју домовину, а заправо припада космосу.” – У књизи Хамваш добија већи простор (једно посебно поглавље) од Јаноша мађарском пантеону заслужује много више место од онога које су му одредили они који су за то позвани.)

Иштван Нађ П.
(*Élet és Irodalom*, Budapest,
1996, 38, 15)

4. Мађарска цивилизација

„Када се говори о Мађарима, поготово о њиховој култури и уметности, Мађарску не треба схватати у данашњим државним границама, него много шире, као „велику”, „историјску” Мађарску (тј. Угарску), јер су Мађари живели и живе и изван ових граница, а дух се не може ограничавати било каквим, па ни државним границама. Као што се не може забранити песмама и приповеткама да настају на једном језику и изван државе тога језика.

Мађари су били дошли у Панонску низију и запосели готово цео Карпатски басен.”

Арања, углавном исто колико Петефи, али је свакако најцитиранији аутор. Е па, зато тврдим да је Хамвашево присуство у књизи предимензионирано. Невоља није у томе што српски читалац не може знати – нема фусноте да га на то упуту – да – још данас? – није реч о општеважећем, вредносном суду прихваћеном од публике, него о индивидуалном, та далеко је од мене да тражим од Саве Бабића поштовање мађарског књижевноисторијског канона: ја само указујем на недостатак исправног осећања за сразмере. Иначе и сам делим с аутором оно мишљење које више пута наглашава да Бела Хамваш у сам делим с аутором оно мишљење које више пута наглашава да Бела Хамваш у

У Београду, на српском језику, средином деведесетих година стављени су на хартију цитирани редови, чули су се и у оквиру предавања на београдском универзитету, појавили су се штампани и у облику књиге такође у Београду 1996. године. Формулисао их је извесни Сава Бабић, чије име – ако савремени образовани Мађар још не познаје, онда би требало да упозна. Можда ће се наћи истраживач који ће докучити о њему чак да није само сродан по духу с другим Бабићем, него је и у крвном сродству. На горе цитирани сличан начин пише у таквим временима када однос наших суседних народа, Мађара и Срба, оптерећује дневна политика, мрачни интереси, када однос две суседне државе – Мађарске и Србије – постаје готово неразмрсив током унутрашњег и међународног заплета у

другом распарчавању јужнословенске државе. Избегли мађарски мањинци траже уточиште у Мађарској пред позивницама преостале Југословенске армије, прикључује им се маса Срба која се другачијим мишљењем супротствља савременом српском режиму, међународна привредна блокада, међународни послови кријумчарске мафије чине још сложенијим званичне међународне везе, а онда се јавља један српски научник рођен на Палићу и преузима на себе да усред среде Београда, на Филолошком факултету оснује Катедру за мађарски језик и књижевност и – насупрот горе описаној ситуацији и предрасудама које су настале другим поводима – с нескривеним симпатијама, с научном објективношћу настоји да створи расположење малом броју својих студената да се позабаве цивилизацијским вредностима Мађара. Вероватно је већ пука случајност што се то збило у хиљаду стотој години од нашег доласка у нову домовину. Филолошки факултет није далеко од здања Парламента Србије, где екстремни политичари, можда истовремено с Бабићевим предавањима, говоре о томе како су Мађари доспели у Војводину после пораза револуције 1956. године, а овај Бабић се чак усуђује да користи израз Делвидек! У српском тексту, на мађарском језику. Не упушта се у разјашњења да ли се израз сме или не сме користити, него га помиње као природну чињеницу, користи термин који покрива израз: негдашњи јужни крајеви Мађарске.

Међу слушаоцима – и међу читао-

цима књиге састављене од одржаних предавања – лукавим и делотворним захватима буди радозналост према теми у наслову. Позива се на факта која можда и зна човек невичан или мање вичан мађарској култури, али не зна да факти имају и мађарски поглед. Другом приликом пак исправним тумачењем погрешно објашњених чињеница осветљава истину својим слушаоцима–читаоцима. У међувремену цитира наше великане – у првом реду Мађаре, али и Србе – које заинтересовани Србин, ако их случајно и није знао, онда му их представља упућивањем од неколико речи како се не би јавила никаква сумња у величину цитиране личности.

Књигу започиње цитатом Шандора Марайја, њиме је и завршава, после њега помиње у посебном поглављу само Белу Хамваша, и тиме означавајући да је он познавалац Хамваша, мерећи га универзалном људском мером сврстава га међу највеће. Говори о њему тако да то већ изазива nelaгодност: можемо ли то сматрати за увреду.

„То је мислилац који заправо као и да није Мађар, мада је израстао из мађарске културе и сва је своја дела написао на мађарском језику; он подсећа на културни круг средњоевропејски, али му је заправо претесна и Европа.”

Али шта зна о нашем Марайју један београдски студент, и шта један српски читалац? Бабић с неколике реченице помаже евентуално неупућеног у овакве и сличне проблеме, а то ради на такав

начин да у међувремену наслика заокружену слику наше историје. У случају Марација готово је приказао и нашу целокупну покору овога века. Објашњава да је рођен у граду Каши (Кошице) у Аустро–Угарској Монархији, презиме и судбину сам је одабрао: његов отац је био адвокат и звао се још Габор Гросшмид, један његов брат одабрао је презиме Радвањи и био је познати филмски режисер, он је заједно с мађарским презименом одабрао мађарску судбину: постао је Европејац, емигрирао је из покорене земље на Запад, био је забрањен у сопственој отаџбини, извршио је самоубиство. Његов родни град данас се налази на територији Словачке, а „...да је овај текст писан само пре неколике године, било би забележено: Чехословачка.”

У књизи има много цитата песама, али и цела песма Ђоке Стојичића са значајним насловом: *Келтска реч*. Песма говори о томе како је једна научница негде у брдима изнад Сарајева, чула од чобанчића који су напали стадо неразумљиву реч: *кифеле*. Десет година касније у речнику келтског језика набасала је на исту реч, и то у истом значењу: Иди, бежи, одлази. И чуде се – научница и песник – како се реч сачувала код Срба у истом значењу „после хиљада и хиљада година”. Јединим логичким размишљањем Бабић ставља на своје место патетично закључивање. У аустро–угарској окупацији Босне суделовале су и мађарске регimente, било је и Мађара међу жандарима.

„Није тешко замислити Мађара-

жандара који тешко излази на крај с дечурлијом, па кад се разбесни на њих, дере се, тера их: »Kifelé, az anyátok mindentit...!« Деца ће то запамтити и то у тачном значењу: Марш! Губи се! Напоље!”

Можемо да замислимо колико сличних „научних тумачења” оптерећује односе. На обе стране.

Гомилањем оваквих заразних примера Бабић зачињава свој текст и води нас кроз историју Мађара од прапостојбине до наших дана. Истина је, наиме, да он нашу цивилизацију приказује с књижевног гледишта, али напомиње и то ко су научници светског гласа који су добили Нобелову награду, ко су били наши велики владари, наше војсковође, наши филозофи, политичари, композитори, сликари.

Књига има тек 134 странице, то једва да износи нешто више куцаних страница, а ту је и резиме на мађарском и енглеском језику. Тешко би било да било ко прецизније прикаже мађарску цивилизацију на оволико страница. Наравно, језгровитост често доводи до тога да није могуће бављење различитим погледима, али Бабић уопште уме да се прецизно изражава, чак и у стварима које захтевају нијансирање које је било потребно приликом приказа револуције 1848. године, јер су ондашња збивања од тада изазвала много распри у српско–мађарским односима. Он са своје стране дефинише расправу између Кошута и Сечењија исто као и улогу Јелачића и вој-

вођанских Срба у мађарској револуцији.

Са Савом Бабићем се можда може расправљати, али ипак треба утврдити ако би мађарски ученици који живе у Србији могли научити све оно што је он тако језгровити написао у својој књизи о прецизирања, исправки словних грешака – овде користити.

Мартон Матушка
(*Magyar Szemle*, Budapest,
1996., V, 7–8, 801–803)

5. Адвокатура без квазинаучних стереотипа

Пројекат вредан сваке хвале: представити нашем читаоцу есенцију разноликих цивилизација које га могу, из најразнороднијих разлога, посебно интересовати. А да то не буде штур енциклопедијска компилација или пуки бедекер. Уз то, да се избегне само-рекламерска презентација или горкосатирично штиво. Јер, за све то даје материјала једна дуговека, разбокорена цивилизација као што је мађарска, која себе радо промишља и посматра кроз окуларе националне самосвести. И данас то чини виспредије него други народи. Такви аутопортрети су, наравно, занимљивији сународницима док иноплеменци имају другачије захтеве. Па и другачију визуру. Коме поверити кичицу за скицу, нашег, суседског, виђења?

Избор је пао на осведоченог пријатеља и поштоваоца мађарске културе, који је велики део свог радног

мађарској цивилизацији, онда бисмо ми – Мађари који живимо овде, у Србији – имали много мање разлога да се жалимо на погрешну наставу нашој деци него сада. Чак бисмо се усудили да ризикујемо и то да ову књигу – после минималног објавимо као мађарски уџбеник који ће се

века посветио управо „обарању тараба” између културних простора. Универзитетском професору, носиоцу еманципованог, духовитог, сталоженог, тек-тек доцирајућег стила – и напосе истакнутом преводиоцу са мађарског језика – Сави Бабићу. Он историју засигурно не посматра као смену сумњивих мирова склапаних на штету једних или других. Смена државника за њега је смена мање или више маштовитих индивидуалности, отприлике као смена писаца. У његовој шеми маркантних чинилаца културе свима нам је пријатно, као у неком култивисаном врту. Нема депримирајућих, цивилизацијски компромитованих рукаваца, нема закоровљених буџака. Рељеф који нам нуди благо је узњихани рељеф добросуседства, заравњен и поклонички благорек, ни шиљака ни провалија. Фасцинација делом Беле Хамваша је једини експресивни изузетак: ту се не штеде комплименти. У својој евентуалној самоодбрани – да је потребе – аутор би се могао бранити констатацијом: емоционалне везе најдуже трају. Рецимо на крају сасвим недвосмислено – избор издавача је пун погодак. Енциклопедијска неутралност би нас брзо заситила, док нас

ритам овог даровања информацијама задовољава. Тенденциозна суочавања стварносних факата, као и њихових не мање реалних одраза у историографији и политологији као и гломазна библиографска апаратура – нису неопходни за слику о једној цивилизацији. и неговати љубав – за један народ у оближју. А при томе га добро познавати.

Драгиња Рамадански
(*Орбис*, Кањижа, лето 1997,
год II, бр. 2, стр. 82)

6. Геопоетичко дело Саве Бабића

1.

Морам признати да ми је прва асоцијација након прочитане *Мађарске цивилизације* Саве Бабића („Центар за геопоетику”, Београд, 1996) била – вратили смо дуг. А то осећање да смо задужени пратило ме је од последњег будимпештанског разговора са великим преводиоцем Золтаном Чуком који је, међу стотинама књига југословенских аутора које је пресадио на мађарски језик, превео *На Дрини ћуприју* постајући тако друго зрно у огрлици до Нобела. Рекао ми је тада да му је један од највећих тренутака у професионалном животу, и вероватно и најсрећнијих, када је приликом доделе Нобелове награде Иви Андрићу осетио делић свог учешћа, стављајући на тас меру своје улоге преводиоца, у распрострањању цивилизације малих народа на велику карту човечанства.

Јер Андрић је, несумњиво, читава једна цивилизација. Као што је то сваки

Есејистичка композиција и благо метафоризирање на нивоу насловавања поглавља, уз неке скоро музикалне рефренске тврдње (хολистичка концепција „смисла пута”, „коњички скок”, „оријент – оксидент”), доказ су овога пута да је могуће волети

геније.

Тако је Сава Бабић, преведећи више од двадесет година Белу Хамваша, и још дуже мађарске поете и прозаисте, полако враћао дуг, цивилизацијски, свом колеги Золтану Чуки и његовом народу, па је било сасвим логично да један издавач попут „Геопоетике”, који је у време највећег страха од губитка духовног идентитета, у време које је почело свој сулуди галоп унатраг, као природни лек издао, поред осталих истинских књига, – тротомног Белу Хамваша, дакле да такав издавач затражи од Саве Бабића да напише *Мађарску цивилизацију*. Следећи свог филозофа који је изрекао и ону: „Једино вреди направити оно што је немогуће”, Бабић је на десет табака написао *Мађарску цивилизацију* и пустио је у овај полупразан свет да попуњава просторе наших сањарија на најбољи могући начин – хамвашевски.

Када је недавно, на отварању нових просторија Катедре за мађарски језик и књижевност у Београду, коју је Бабић замислио и основао пре неку годину, – мађарски редитељ Петер Бачо затражио од Бабића да му напише посвету на ову књигу, знала сам, стигли смо до оне тачке

прожимања двеју историја, језика, стваралаштва и цивилизација, тачке с које ће Хамваш одавде, из Савиних превода, кренути у свет, онако како је својевремено то учинио Андрић из Чукиног.

2.

Зашто је баш *Мађарска цивилизација* била поента. Јер: да би се написала књига попут ове, потребно је родити се са два језик на Палићу, трчати по свету неколико цивилизација паралелно од раног детињства, употребљавати нормално литературу са подручја оба народа не примећујући када се која користи, и израсти у башларовског сањара, хамвашевски будног, који попут најбољих песника своју стваралачку имагинацију ставља у службу зближавања, проналажења и истицања сличности, повлачења паралела значајки, обавештено, мудро. „Ко иступи из таме која покрива свет, он открива чароликост мноштва”, каже Хамваш.

Сава Бабић је до тренутка *Мађарске цивилизације* писао о савременој српској и савременој мађарској књижевности, истраживао везе између двеју култура, преводио с мађарског језика и бавио се анализама и теоријским истраживањима превода током претходна два века. Објавио књиге: *На длану, Неуспео покушај да се тарабе оборе, У сенци књиге, Како смо преводили Петефија, историја и поетика превода, Превесеји, Љубавни јади младог филозофа Ђерђа Лукача, Пет више пет, портрети*; превео дела Череша, Шафрања, Копецког, Фехера, Гала, Мајтењија, Еркења, Хубаија, Папа, Бана, Барте,

Цинеа, Иљеша, Лукача, Дерија, Ершија, Хелерове, Шанте, Толнаија, Чага, Генца, и наравно – Хамваша. И живео у знаку прожимања двеју цивилизација, мађарске и српске, посвећујући се потпуно мисији коју је изабрао. Тако се граде светови и отварају врата, тако се долази до епохалних мислилаца, тако се стиже до заокружења својих, рођењем датих датости – да се буде проповедником баштине, и аутором сакралних субјеката – књига која ће у ова времена каква живимо животородном водицом из бајки лепити оне напрслине којих је нарасло много и превише. Или како би Хамваш рекао – у времена када се бивство срозало у живот.

Оно бивство што је било обележје златног доба, када су се бића обртала према унутра као светлеће звезде, када је постојала потпуна целина за разлику од разломљености апокалипсе коју живимо. Када још непосредност није била изгубљена. Када је постојала посвећеност. Када се знало да је баштина потпуна јединица – метафизичке будности. И да ће оног ко се окрене према напоље – прогутати тама.

Књига Саве Бабића *Мађарска цивилизација* окренута је сва према унутра. Њена конструкција, рекао би Хамваш, није граматица, већ узбуђење.

3.

Када у овом свом сакралном субјекту тумачи Панонију, у коју су се „кроз кланце источних Карпата пробила мађарска племена”, Бабић се пита: „Али куда су приспели Мађари?” И затим нам

у једној реченици цитира Хамваша који као да објашњава: „Овде небо притиска земљу, а земља небо, и тај двоструки притисак треба издржати.” Цитирам даље Саву Бабића: „Када се говори о Мађарима, о њиховој култури и уметности, Мађарску не треба схватати у данашњим државним границама, него много шире, као „велику”, „историјску” Мађарску (тј. Угарску), јер су Мађари живели и живе и изван ових граница, а дух се не може ограничавати било каквим, па ни државним границама. Као што се не може забранити песмама и приповеткама да настају на једном језику и изван државе тог језика”. Тако посматран проблем, даје нам шифру за одгонетање слојева сложених на једноставан начин, не сводећи фолијант на дајцест, већ поштујући основне постулате хамвашевске филозофије. Даје нам портрет целине и географски, и историјски и типолошки. Сliku мађарског човека свесног свог азијског порекла, портрет његове земље, духовни пресек његовог номадског бића којем је страна мисао о коначном заснивању домовине. Све водећи до своје основне тезе о установљавању сличности у различитом са собом, са другима, са нама, суседима, светом, у митовима, историји, начину одевања, писмености, сликарству, филму, језику, грађењу кућа, формирању градова, исписивању историје. Установљујући и провлачећи вешто кроз књигу велики мађарски сан – сан о уласку у Европу, којем је највећи отпор увек пружало номадско биће и паганство појединца.

4.

Али пошто је хватање тренутка на делу у Европи повластица уметника и пошто, по Хамвашу, уметник у изузетном тренутку надахнућа захвата из најдубље стварности, оданде где се рађа свет и где се још међусобно додирују Створитељ и његово остварење, највећи део књиге *Мађарска цивилизација* говори нам о уметницима и уметности која је, поред хришћанства, пуштала корене управо у Панонију, одвраћајући генетски код номадског духа од даљих авантура по географским картама. Сазнајемо како је најстарији текст из око 1052. године заправо хроника о освајањима и лутањима Мађара, о Алмошу, оцу Арпадовом; да 1145. године непознати аутор пише најстарију легенду о светом Гелерту, васпитачу сина краља Иштвана; а око 1200. године Аноним оставља *Повест о Троји* – такозвани мађарски роман о Троји, и дело *Gesta Hungarorum* – историју освајања и насељавања Мађара.

И тако се од најранијих времена, кроз која нас Бабић води вештом руком мајстора, рађа цивилизација из које израстају научници с дванаест Нобелових награда, међу којима су и Ели Визел и Алберт Сент-Ђерђи, проналазач Ц-витамина; уметници Арт нуова, који ће свету бити одреднице, сецесијске палате, куће и јавна здања које су начинили мајстори равни Гаудију – Еден Лехнер, Ђула Партош, Деже Јакоб, Марцел Комор, Фернец Рајхл; сликари и графичари Рипл Ронаи, породица Ференцијевих, Лајош Гулачи, Шан-

дор Нађ, Тивадар Чонтвари; израста прва ликовна колонија у Европи – Нађбања, затим Геделе који окупља и књижевнике и сликаре подједнако; нижу се имена књижевника Петефија, Верешмртија, Арања, Мадача, Адија, Миксата, Крудија, Атиле Јожефа, Бабича, Костолањија, Раднотија; композитора Листа, Бартока, Кодаља; све и много више уписује се у велику књигу цивилизације која израста из укорењености у баштину и окренутости према аутентичном бивству.

Они утемељују, остављају, уцртавају у земаљски круг нове кругове. И за крај, бабићевски скромно, али поентирано – XIX поглавље је насловљено: *На крају миленијума: Хамваш*. Који је успео да споји Европу и Азију, цео свет, да начини јединство, целовитост, у коју је укључено цело човечанство. И Хамваш је израстао из мађарске цивилизације, али му се остварење мађарског сна о уласку у Европу чинило претесним, и зато је, како каже Сава Бабић, својим учењем уснио сан космичких размера. Проширујући границе сна постао је његов остваривач.

Ако смо дакле вратили дуг који смо дуговали, учинили смо то у згодном времену – Мађари управо обележавају 1100. годишњицу доласка у Панонију. Панонски код уписан је у отиске прстију многих наших великана. Многе наше сеобе тамо и натраг, тражења и налажења, летописи и текелијануми, правописи и језикословља – испреплетеле су географије, судбине, стваралачку енергију.

5.

Безброј наших ђака, студената, постдипломаца, емиграната и данас седи над реком Дунавом у великој библиотеци „Сечењи”, кажу једној од највећих у Европи, коју је видовити сањар гроф Сечењи завештао свету. Чита легенде и митове, налази прву песму објављену на мађарском 1300. године – *Маријино риданье*, преводи Јануса Панониуса, разгледа Библиотеку „Корвина” краља Матије, сина Јаноша Хуњадија, илити нашег Јанка Сибињанина, који је спасао кулу Београдску од Турака, кажем разгледа, а не чита, јер су те књиге украшавали и илустровали најпознатији сликари времена, и прелистава историју Мађара коју је у Матијино време радио Антонио Бонфини...

У геопоетичко време овај велики посао урадио је Сава Бабић. Књига није богато илустрована, и извана делује скромно, чак аскетски. И све је, и споља и изнутра у стилу ове Хамвашеве приче: Био једном један персијски краљ који је хтео да сагради палату. Препоручена су му два градитеља: кинески и грчки. Обојица су припремили планове и када је краљ погледао нацрте, рекао је: грчка је лепша, споља, јер ако неко угледа ову зграду, сместа ће знати да у њој станује краљ; али су собе празне и хладне. Кинеска не блиста тако, али је изнутра топла, присна, прикладна за становање, и ову палату бирам за свој дом. Јер у свом дому хоћу да станујем за себе, а не за јавност.

Интимна, топла осама. Зашто? Једноставно зато што је богатија. Више је, каже Хамваш.

И *Мађарска цивилизација* је писана тако. За унутарње задовољство страсних читача и сањача, који воле праву, узбудљиву бајку са мноштвом архетипова и могућностима њиховог тумачења се сложио. А и Хамваш.

Марија Шимоковић

7. Мађарска цивилизација

Разне историјске и друштвене ситуације код појединих нација стављају у први план понеке вечне људске добре и лоше стране. Политичари – сходно одбрани интереса своје моћи – обично пренаглашавају позитивна својства сопственог народа, а друге народе омаловажавају.

О Мађарима као о народу који је хиљаду година – и наспрот поразима – имао успеха у заснивању државе и у културном стваралаштву, суседи су много лошег рекли, нарочито у последњих сто педесет година. Народи који с нама сада живе заједно доживљавају нас првенствено кроз своје предрасуде. Ову необавештеност повремено је, наравно, оснаживала завист.

Зато је књига Саве Бабића *Мађарска цивилизација* од пионирског значаја у историји јужнословенско–мађарских културних односа. Писац и универзитетски професор (оснивач Катедре за мађарски језик и књижевност у Београду), који потиче из нашег поднебља, већ деценијама проучава и преводи мађарску књижевност из Мађарске и Војводине. Изузетност

и преплитања, и увек индивидуалним наравоученијем. Зато је вреди читати и наставити. Негде у себи, за себе, а не за јавност.

Сасвим сигурно, и Золтан Чука би

овога подухвата истиче околност што је Сава Бабић пре свега посленик своје националне културе, српске књижевности. Односно поседује меру за то да веродостојно информише своје сународнике о цивилизацији оне нације без чије би некадашње државе данас очито сасвим другачија била језичка и књижевна култура Срба.

Особена околност Бабићевог схватања Мађара јесте и то што је он већ давно пре писања ове књиге открио за српске интелектуалце онога Бела Хамваша кога ни у Мађарској не цене према његовој заслуги. Субјективни карактер *Мађарске цивилизације* истиче се и по томе што је дух мађарског филозофа прожима у много већој мери него што бисмо то могли претпоставити. Не само зато што се у Бабићевој књизи налазе цитати Беле Хамваша, него и због тога што он трага за вредностима мађарске цивилизације изван националних узајамних односа, налази их у универзалним везама, мада нарочито обраћа пажњу и на узајамне јужнословенско–мађарске историјске везе.

Захваљујући овом широком схватању и темељном познавању одређене стручне литературе Сава Бабић добро види судбинска питања Мађара, њихове грешке

и врлине, њихове политичке пристрасности и стваралачку генијалност. Чак и онда ако се у односу на обухватни наслов могло наћи само мало грађе на 130 страница. Јер израз цивилизација сем уметности и других форми духовног живота обухвата и материјалну културу. Значи и средства начина живота. А то значи да је поред досељења, историје, религије, језика, књижевности, музике, ликовних уметности, обичаја и културе Мађара у овој књизи колико–толико нашла места и географија, пољопривреда, индустрија, природне науке.

А да књига има пионирску улогу види се поготово по томе што се у књизи сусрећемо и с тврдњама које се неће свидети многим Бабићевим сународницима: „Мађарску не треба да схватамо у данашњим границама”. А неће себи прибавити баш популарност ни тврдњом да су од светог Иштвана поједини народи имали своју аутономију у његовој краљевини. Наравно, то не противречи чињеници коју наглашава и Бабић да је један део народа који су пре нас живели у Панонији као и они који су се касније досељавали могао овде да преживи само путем асимилације.

Нема већих одступања између Бабићеве мере и националног процењивања мање-више општег поретка вредности код самих Мађара. На овако малом и сажетом простору можемо бити задовољни именима и делима које он сматра важним да истакне. Добро је што он припада културноцентричном схватању, и не прави проблеме од тога што су Јанус Панониус, Никола Зрински

и Шандор Петефи пореклом Словени, или што је међу жртвама у Араду била неколицина оних који баш и нису знали добро мађарски. (Многи из комунистичке ере нису ни примећивали да се налазе на расистичким основама када су махинално одређивали нечију припадност према родитељима, првенствено према оцу.)

Наравно, има места у *Мађарској цивилизацији* о којима се може расправљати.

Из *Историје мађарске књижевности* Бан–Барта–Цине, која је пре две деценије написана за Југословене, изостављен је Деже Сабо из политичких разлога (као што је својевремено и истакао писац ових редова). Ако се у овом случају није нашло места за овога писца, још више нам недостаје у овом изванредном раду Ласло Немет кога нема међу набројаним писцима између два светска рата. Нарочито зато што је Немет, познато је, заступао братство међу народима који живе у Панонији, истовремено уздижући народњаштво на европску разину. А уз то Бабић – због идеје заједништва „мађарско-влашке-словенске туге”? – пренаглашава Адијев значај на уштрб Атиле Јожефа. Иако је и Јожеф, уз задивљујућу променљивост стилских смерова, потпуно изразио захтев у духу народа Подунавља. И уместо што посвећује тако велики простор мађарском филму после рата, могао је Бабић из овога доба бар да помене Јаноша Пилинског, Ференца Јухаса и Ласла Нађа.

Као последицу тога што је Бабић ово своје дело написао у ситуацији

јадној за земљу, и што повратак Делви-дека не помиње на клишетиран начин југословенских национал комуниста из претходних деценија, и што није прећутао ни списак имена нобеловца мађарског порекла, могао је бар да добије од својих сународника ознаку да је „маџарон”.

погрешно схваћене нације обавести заинтересоване Србе добрих намера. Њих он хоће тиме да обогати. Јер преведене, освешћене вредности туђе културе обогаћују нацију која преводи и прима. Тајна великих резултата Мађара се делом у томе крије.

Габор Вајда
(*Honismeret*, Budapest, 2000,
br. 2, str. 132–133.)

8. Особено и универзално у мађарској култури

Врстан познавалац и преводилац мађарске књижевности, Сава Бабић се овога пута ухватио у коштац са веома изазовним, али сложеним задатком. Јер написати културну историју једног народа изискује много шире знање и познавање ствари него било која појединачна струка, било из друштвених, било из природословних наука. У културну историју улази све што се у најширем значењу речи култура подразумева: и уметност, и наука, и народна, па и материјална култура. Све, осим политичке историје. Није случајно што је Константин Јиречек своју велику *Историју Срба* разделио на два тома и првом дао поднаслов *Политичка историја*, а другом *Културна историја*. Довољно је погледати наслове само неколико поглавља у овом другом тому

Да ли је Сава Бабић у овом прегледу на страни Мађара, он који је превео бројне мађарске писце? Никако! Бабић је хуманиста који је концентрисан на вредности, а пошто се већ у детињству поред културе на свом језику нашао у блиском контакту и с мађарском, сматра важним да о значају ове често па ће нам бити јасно шта све обухвата појам „културна историја”. Прва глава: Државно право и државна управа. Владалац и његов двор. Па онда редом: Становништво. Племенско и породично уређење. Основе непокретне својине. Властела. Градови и тргови. Црква. Пастири, сељаци, робови... Насеље, земљорадња и занати. Трговина и новац. Материјална култура: грађевине, народна ношња, храна итд. Наравно, у овај појам улази и духовни и друштвени живот, да само неке области споменемо.

Сава Бабић је у својој невеликој, али вредној књизи, осим описа мађарске културе, управо у том најширем значењу речи, дао и преглед политичке историје, и зато сматрам да је наслов његове књиге *Мађарска цивилизација* потпуно адекватан садржини.

Уводно сам рекао да се Сава Бабић ухватио у коштац са сложеним задатком. Сада бих ову реченицу наставио овако: ...и обавио га ваљано. Ваљано, кажем, уместо да употребим неки јачи израз, као одлично, изврсно, беспрекорно, на завидном нивоу итд. јер на укупно 130 страница такав посао обавити ваљано, теже је него на више стотина

страна урадити га одлично. Читајући ову књигу, често сам имао утисак да аутору највећу бригу задаје обиље материјала и знања којим располаже, и неопходна селекција коју је морао извршити. Али ова књига је добра управо таква каква је, јер само таква постиже свој циљ. А циљ, претпостављам, није био да се да нов допринос науци о мађарској историји и култури, него да српског читаоца упозна са културом и историјом народа који му се пре више од хиљаду година настанио у суседству, с којим на неким територијама живи чак измешано, чијом историјом и културом је често била испреплетена и његова историја, па и култура. Као таква, ова књига је пун погодак јер њену садржину, верујем, може да разуме и апсорбује свако ко је научио да чита српски. Такве књиге би биле потребне свим народима, о свим суседима. Када би се такве књиге не само писале већ и читале, и то масовно читале, било би много мање неспоразума у свету. (Само, шта би онда радили политичари? Вероватно би се побринули за неспоразуме друге врсте).

Књига је, поред кратког увода, подељена на два дела и сваки део има девет поглавља. У тим поглављима се обухвата раздобље од хиљаду и по година, од времена када су преци Мађара кренули са обронака Урала у сеобу дугу више векова, па све до наших дана.

Сава Бабић није само научник, историчар књижевности, књижевни критичар, редовни професор Филолошког факултета у Београду, шеф Катедре за мађарски језик и књи-

жевност, него и књижевник: књижевни преводилац и есејиста. Као такав он уме и најозбиљније теме да заодене лакшим рухом, да их обради читким примамљивим стилем. У том духу је дао и понеке наслове унутар књиге. Ево одмах први после увода: Коњички скок. У том поглављу се заиста говори о коњаницима који су живели по далеким степама, селили се у потрази за новим стаништем и бољим пасиштима, били потискивани од других племена, да би се коначно „кроз кланце источних Карпата” пробали „у Панонску низију” где су их чекали нови изазови, другачији начин живота којем су се морали прилагодити, ако нису хтели да нестану у вртлогу историје, попут многих номадских народа. Све је то испричано стилем једне бајке, јер та далека праисторија, сачувана кроз легенде, и јесте нека врста бајке.

Нису, међутим, сви наслови тако поетични. Има и оних који сасвим јасно означавају тему и садржину поглавља изнад којег стоје. Тако и следећи: Паганство, стара религија Мађара. У поглављу *Настанак државе* укратко се износи политичка историја Угарске од времена великог кнеза Иштвана I до надирања Турака и Мохачке битке. Поглавље *Заснивање нове културе* обухвата исто раздобље, само из аспекта развоја културе, од номадских времена до ренесансе у двору краља Матије Корвина.

У првом делу се говори још и о географији, о великим ствараоцима, о обичном животу, о одећи, алатима, о исхрани и музици, о свему што је незаобилазно када је у питању културна

историја једног народа.

Наслов првог поглавља другог дела књиге гласи: *Ка националним временима и новом добу*. Том новом добу претходи период рационализма и просветитељства, а започиње Француском револуцијом, наполеоновским ратовима и економским развојем, подстакнутим управо тим ратовима, потребама војске и другим околностима. На сцену мађарске историје ступа гроф Иштван Сечењи са својим идејама о унапређењу економије и културе, али ту је и Казинци са својим језичким реформама, а нешто касније и радикални Кошут који се не задовољава полаганим реформама какве је предлагао Сечењи, већ захтева брзе промене. Ствара се мађарска политичка нација и све што уз то иде: савремени књижевни језик, Академија наука, развија се грађанство иако ће средње племство у том периоду, под вођством Кошута, одиграти још увек водећу улогу. Ту су и песници: Келчеи, Верешмрти, Петефи, Арањ.

Све се завршава револуцијом и њеним сломом. Али засејано семе је ижђикљало и више се не може затрти. После апсолутизма долази дуализам, после револуционарног одушевлења и полета и постреволуционарне летаргије постепен, али упоран развој капитализма. Тиме, међутим, долази до радикалног раслојавања друштва. То су, каже Сава Бабић, приповедачка времена, јер се сложени друштвени и људски односи не могу изразити лирском песмом. У књижевности је то период означен именима Жигмонда Кемења, Имреа Мадача, Мора Јокаија и њиховог нешто

млађег савременика Калмана Миксата.

Улазак у 20. век обележен је таласом модерних стремљења у књижевности и култури уопште, и појавом целог низа изузетних стваралаца, међу којима је несумњиво најзначајнији Ендре Ади.

Иако књижевник, Сава Бабић ни у овом, па ни у следећим периодима не заборавља да прикаже и друге области културе: науку, музику, ликовну уметност...

Улазак у двадесети век, као период просперитета, драстично је прекинут Првим светским ратом, двема револуцијама и распадом Аустро–Угарске. Угарска губи огромне територије и знатан део становништва. Па ипак, и у тој националној депресији која је завладала у свим слојевима мађарског народа, појављују се изузетни ствараоци и на пољу науке, и на пољу уметности. У музици је период између два светска рата обележен изузетним именима Беле Бартока и Золтана Кодаља, а у књижевности ништа мање изузетним и генијалним Атилом Јожефом. А ту је и велики прозаик Жигмонд Мориц.

Мађарска књижевност, мађарска уметност више не каска за Европом; иде раме уз раме с њом. Али не заборавља ни своје источне корене. Чува особено а стреми ка универзалном. Писци се дела на руралне и урбане писце. Има и других подела, политичких на пример. Култура ипак цвета, каже Бабић.

Мађарска култура није замрла ни у условима после Другог светског рата. Неки су отишли у емиграцију, али су, попут Шандора Марайја, и тамо нас-

тавили да пишу на мађарском језику. Други су се прилагодили условима и околностима социјализма, посебно од шездесетих година када је културна политика постала толерантнија. То је и време великог успона мађарског филма: Миклош Јанчо и други. Неки су се пак повукли у унутрашњу емиграцију и стварали своја дела знајући да их за живота неће моћи издати. Међу ове треће је спадао и Бела Хамваш, највећи

мислилац мађарског 20. века, каже Бабић, чије идеје о универзалном духу човечанства тек треба да буду проучене.

На крају треба још истаћи да је и поред огромног материјала који је унео међу корице своје књиге, Сава Бабић, кад год је било потребно, увек нашао места да укаже на српско–мађарске везе и односе, од средњег века, оснивања српске и мађарске државе, па све до наших дана.

Иако бих о неким детаљима, не-

ни малоједнокроткеградонаоца,немаже аупоредбМлађарску војнуЛазаревића у виду крупне резултате ове књиге, њену целовитост и свеобухватност, остварену Саве Бабића служи на част аутору, а на корист свима који га прочитају.

Предраг Степановић
(Српске народне новине,
Будимпешта, 14. децембар 2000, 9)

III ЛЕКСИКОНСКА ОДРЕДНИЦА ПОЈМА ЗОЛТАН ЧУКА

Чука, Золтан (Csuka Zoltán, Zichyfalva/Пландиште, 22. септембар 1901 – Érd, 26. март 1984), преводилац, песник, уредник. Завршен живот, заокружен животни опус. Стварао га је деценијама, а данас није могуће издвојити појединачна остварења: живот као дуга и истрајна делатност.

Мера стваралачког талента обелодањена је у његовим збиркама поезије, а песме никада није престајао да пише. Показао је неисцрпни смисао да окуља људе, да покреће на рад, да не посустаје; имао је енергије и стрпљења. А управо стваралачки дар и енергија два су предуслова за богату преводилачку праксу. Чука је видео колико се књижевности међусобно не познају, чак ни кад су толико блиске: потекла је река превода коју је само сила могла привремено прекинути.

Управо као стваралац-преводилац Чука је за нас појам. Од када је започео да преводи (Тодор Манојловић *Центрифугални играч*, 1931), није заправо престајао да мисли о превођењу све нових и нових књига. Прекид ће наступити само једном: белина у библиографији превода претеже се

од 1949. до 1955. године. Везан својом делатношћу за књижевност Југославије, и сам Чука је доживео катастрофалне односе суседа у доба стаљинизма: на основу измишљених оптужби осуђен је на петнаест година; пет година је издржао у затвору, све док није био рехабилитован. Посао започет преводима Црњанског, Андрића, Ивана Горана Ковачића, Игњатовића, Његоша, Б. Станковића... наставиће још истрајније и неуморније: више од стотину књига, цела библиотека превода остала је за њим. И романи, и драме, и песме; немогуће је побројати имена оних које је преводио. И старију књижевност (од Јефимије и Стефана Лазаревића до Марина Држића), и најмлађе генерације; и српску, и хрватску, и словеначку и македонску књижевност... Мађарски читалац је одиста био добро информисан о вредностима књижевности у Југославији.

Друга белина у новим библиографским јединицама Чуке опет га је зауставила сила – смрт.

Биће потребно времена да се проучи стваралаштво Чукино. Не занемарујући његову оригиналну поезију, треба рећи да се заиста остварио у превођењу. А биће најтеже проучити колики је стваралачки допринос унео у своје преводе.

Систематичан и истрајан, готово да није знао за малодушност и колебања, као да није имао времена за маргинална зановетања. Чекао га је бескрајни посао, којем се препуштао са страшћу

и опседнутошћу. Испитивање само неких појединачних остварења (једна песма Тина Ујевића, једна Д. Цесарића, Крлежине *Баладе Петрице Керемнуха*, неколико поглавља романа *На Дрини ћуприја*), показују да је Чука имао концепцију превода и да ју је истрајно остваривао. Понирао је у дело, тумачио шта је најбитније у њему, а потом те компоненте остваривао у преводу, покушавајући да својим језиком и креацијом домаши оригинал. Запажа се како не избегава ни додатне елементе у делу ако му нови језик омогућава узлете. Преведено дело, песма нарочито, мора да легне у нови језик као да је првобитно писана тим језиком. Чука је остваривао преводе на тај начин што је негде у позадини имао узоре у писцима свога језика, само што се свесно клонио имитације: преведено дело је приближавао својим читаоцима не нарушавајући његове битне особености.

У тако обимном и богатом преводилачком делу не смемо ни очекивати увек резултате исте, високе разине. Битније је да су та дела произашла из исте концепције, „од исте руке”; крајњи резултат ипак зависи од низа готово непредвидљивих околности.

Домовина писца је језик његов, како је записао Андрић, али то још више важи за преводиоца. Царство Чуке се распростире на међи, дубоко задирући у мађарски језик и културу. Његово дело, поготово преводилачко, део је културе мађарског језика.

Код нас не само да се заборавља да је Чука непрекидно писао и своју поезију, него се његова преводилачка делатност

погрешно везује само за изузетне вредности наше књижевности, која, ето, пружа стотине вредних дела што заслужују да буду преведена. Не треба никако спорити заслуге Чукине, али не треба ни сметнути с ума да је он део једног језика и једне културе која придаје велики значај превођењу, културе која може да прими у себе толико преведених дела, и то не само из Југославије, већ књижевних остварења са свих језика света.

Чука је, дакле, имао могућности да буде потребан једној култури. Или, да будемо јаснији: када ће код нас преводилац мађарске књижевности моћи да оствари дело које би било пандан преводилачком делу Чукином?

На једној прослави Чука у *Студију М* у Новом Саду, стари писац разговара на позорници са слављеником и, узбуђен, патетично пита: Данас књижевни листови имају мале тираже, а ти си крајем двадесетих година објављивао недељник *Képes Vasárnap*, како си успевао да придобијеш десетине хиљада читалаца? Чука: У то доба је радио био чудо; један пештански недељник је објављивао радио-програм за недељу дана, одмах је правио два ваљка, и по машиновођи из Пеште је нама стизао један. Ко је имао у својим новинама недељни радио-програм, могао је рачунати на много читалаца.

Издавач пита Чуку шта је то значајно у мађарској књижевности што би код нас требало објавити. Он се врпољи, па каже: Ја се бавим вашом књижевношћу, а не мађарском. За мађарску, па питајте Саву! (Није питао.)

Увек је говорио да он својим преводачким радом само враћа мађарски дуг преводиоцу Јовану Јовановићу Змају. Време је да се врати дуг Чуки.

За нас је Чука појам човека који је цео свој стваралачки живот (80 година и 60 година стваралаштва) посветио остваривању преводачког опуса. Чука је остварио подвиг. Добро би било ако би га неко, некада, негде, надмашио.

IV ИГРА

Поштовани читаоче,
Колико год се дубоко бавили Мађарима, нема задовољавајућег објашњења суштинског питања: и поред малобројности придошлог народа, и поред њиховог положаја у мору германских и словенских народа, како то да су се ипак одржали и успешно развили у Европи? Било како да објашњавам, и себи и другим заинтересованима, свако објашњење је недовољно.

Зато ми је пала на ум идеја, добро би било промислити и – позивајући познаваоце Мађара и Мађарске – реализовати је па се бар тако приближити могућим одговорима:

Шта је то што је током 11 векова било од толике важности, тако незаобилазно и пресудно у мађарској историји, култури, уметности, животу...? И то само 11 одговора за 11 векова.

Како новији векови не би претегнули, повучена је граница: седам личности, појмова, споменика, дела... од 9–18. века, а четири из 19–20. столећа. Може се придодати и кратак коментар (да је било више простора, шта би се још нашло у одговорима).

Мене веома интересују (чак узбуђују) одговори: провера знања? Игра? Више од тога.

Ако некога интересују моји одговори, ево их.

1. Кнез Арпад,
2. Краљ Иштван,
3. Краљ Матија,
4. Јанус Панонијус,
5. Никола Зрински,
6. Михаљ Витез Чоконаи,
7. Мађарски језик,
8. Иштван Сечењи,
9. Шандор Петефи,
10. Ендре Ади,
11. Бела Хамваш.

И хришћанство је веома важна појава за Мађаре, али исто тако и за друге европске народе; коначно, истакнуто је већ у државнику, првовенчаном краљу Иштвану. Улога реформатора језика Ференца Казинција толико је

огромна да би заслуживао да се и он нађе међу 11 одговора, али је то један од најлепших случајева: његово дело је уграђено и данас је видљиво у мађарском језику. Ако би периоду 19–20 век могло припасти више места, низ имена би се овако наставио: Мор Јокаи, Бела Барток, Чонтвари, Атила Јожеф, Лајош Вајда, Лајош Сабо, Шандор Вереш, Шандор Мараи...

V O ЈЕЗИКУ...

Мађарски језик је мало чудо: уместо да нестане, као што је прогнозирано и најављивано, он се у мору индо–европских језика одржава и развија, прилагођава европској култури и одржава свој угро–фински систем ево већ више од хиљаду година. Један атомски физичар је својевремено тврдио да би сваки припадник индо–европске породице језика требало да зна бар један језик изван те породице како би могао да схвати и другачији начин мишљења условљен другачијим системом језика. Можда отуда долази до занимљиве појаве да они људи који су научили мађарски језик воле да говоре њиме, да се користе његовим обртима и фразеологизмима; много пута сам могао да то видим и код себе и код других Немађара с којим сам се сусретао.

Занимљива је анегдота везана за мађарски научни пар Рохажм. Они су често по свету бивали у караванима научних скупова када одређени научници иду с једног скупа на други, готово им је то постало занимање. Како их други не би могли разумети, ако су желели једно другоме да саопште нешто приватно, Рохажмови су користили у великом

свету мали и непознати мађарски језик. Али су брзо утврдили да се свуда налази по неко ко разуме мађарски, иако су мислили да је он усамљен, изолован и да га други не говоре. Тада би прелазили на језик аустралијског племена Аранда који су научили када су испитивали људождерска племена аборицина у Аустралији. Од сваког малог језика постоји мањи и усамљенији.

Што се тиче самог мађарског језика, треба навести мишљење Емила Сиорана, Румуна који је доцније ипак прешао на француски језик и на њему написао своја најзначајнија дела. Дакле, Сиоранов поглед са стране: „...Завидим Мађарима чак и због њиховог језика, суровог да суровији не може бити, обдареног лепотом у којој нема ничег људског, са звучностима из неког другог света, језика моћног и корозивног, подесног за молитву, за урликања и ридања, који се изненада појавио из пакла да би потом, док је света и века, оваплоћивао нагласак из тог обитавалишта и његов блесак. Премда знам само мађарске псовке, никада ми не досади да слушам тај језик, он ме очарава и престрављује, подлежем његовој дражесности и његовој грозоморности, свим оним нектаром и цијанкалијем натопљеним речима, тако прилагођеним ономе што захтева самртни ропац. На мађарском би требало да изговоримо своје последње речи, или, пак, речи којима одбијамо да умremo.” (Емил М. Сиоран: О два типа друштва. In: *Историја и утопија*, превео Бранко

Јелић, Градац, Чачак, 1987. стр. 12–13)

Неухватљиво, моћно и противречно а речна реченица Борислава Пекића која се односи на Београд: „Мађари се овде не трпе, али с извесном носталгијом.”

VI КЕРТЕСОВ ПАКАО

1.

Мађари су до сада добили 12 Нобелових награда, а ова Имреа Кертеса прва је за књижевност, додељена 2001. године. Романсијер Имре Кертес (Kertész Imre, Будимпешта, 1929) познат је писац и преводилац, не само у Мађарској, већ и на западу, нарочито у Немачкој. Јеврејин у Мађарској, где је било много Јевреја који су били веома значајан слој не само у привреди, већ и у култури. Хорти је већ пре Другог светског рата донео антијеврејске законе, али они нису били примењивани доследно и дословно, бар не у оном најоштријем виду. Али када су Немци окупирали Мађарску, 1944. године, почео је погром Јевреја и многи су настрадали. И четрнестогодишњи Кертес је прошао кроз логоре смрти и то је најпоразнији доживљај његовог живота, као и најдубља провалија човечанства у 20 веку. Он сам каже да готово нема биографију, односно чине је само неколико бројки које означавају страшне године његовог живота и његове генерације: 1944, 1945, 1948, 1953, 1956.

Кертес је од 1953. године слободњак, преводилац и писац. Преводио је углавном с немачког језика: Фројд, Хофманстал, Ниче, Канети... Годинама је писао свој први и најзначајнији роман, *Бесуд-*

бинство, а и кад га је окончао, није могао дуго да буде објављен, догодило се то тек 1975. године. Роман је испричан из перспективе дечака са жутом звездом чији је отац одведен у логор, а потом... Година дана живота у логору (1944–45): масовна страдања, али без свести страдалника шта им се то одједном догодило. Млади јунак романа, који сазрева кроз страдања, и туђа и своја, не може, и неће, да се поистовети с кобним исходом, он није религиозно васпитан. (Касније ће писац у интервјуу изјавити: „Можемо говорити о Јеврејима и без помињања Аушвица, само што то не вреди, нема смисла. Поготово не за мене који све изводим из Аушвица, поред осталог и своје јеврејство. За моје јеврејство много више значи Аушвиц, него рецимо хасидизам. Аушвиц је мој живи доживљај јеврејства, а не, рецимо, религија, доживљај у коме нисам имао удела током свог васпитања”). Роман је остао незапажен, као и сам писац.

После овога романа Кертес и даље пише, али он укупно није много написао; многи сматрају да му је најзначајније дело управо први роман *Бесудбинство*. Потом следе романи, повести, есеји, дневник... *Траготражитељ*, роман, 1977; *Фијаско*, роман, 1988; *Кадиш за нерођено дете*, роман, 1990; *Енглески барјак*, прозе, 1991; *Галиотов дневник*, дневник (1961–1991), 1992; *Холокауст као култура*, есеји, 1993; *Један догађај*, (заједничко дело: И. Кертес: *Записник*, П. Естерхази: *Живот и књижевност*), проза, 1993; *Неко*

други, есеји, 1997; *Трен тишине док вод за стрељање поново пуни пушке*, есеји, 1998; *Прогнани језик*, есеји, 2001, *Обрачун*, роман, 2003.

За познавање писца Кертеса можда је најбоља његова књига *Трен тишине док вод за стрељање поново пуни пушке*, чији је поднаслов „*Монолози и дијалози*”: есеји, предавања, али и интервјуи. Већ и сам наслов књиге на најпотпунији и најпотреснији начин сумира и писца и његово дело: опсесивна тема писца стално је холокауст, било да пише роман, повести, есеје, било да држи предавања или даје интервјуе. У једном интервјуу је изјавио: „Хитлер може бити политичка случајност. Аушвиц међутим не. Према мом убеђењу, Аушвиц већ вековима »виси у ваздуху«. Аушвиц је морао да уследи, ако не у Немачкој, онда другде.” Али се такође испољава велика сагласност, готово идентичност између његовог јавног и приватног живота. Ево појединачних мисли забележених у дневнику: „Самоубиство које мени, изгледа, највише одговара јесте живот.” „Непрекидно се жалим на живот. А овамо још треба и умрети.” „Чиме хоћеш да платиш ако не својим животом?”

Дечак, јунак романа *Бесудбинство*, који се нашао у логору, користи попут сталне узречице, обично на крају реченице: „природно”. И за све што каже, а то су ужаси које читалац само слути, тај дечак, помало паралисаног, неразвијеног израза, олако додаје своје „природно”; само том појединошћу погађа сву неприродност стања у којем се нашао и он и цео 20. век.

Адорно је својевремено тврдио да се после Аушвица не може писати поезија; Кертес пак тврди да се после Аушвица једино и искључиво може писати само о Аушвицу.

2.

Како је реаговала мађарска култура? Мађарска је у свим временима много полагала на културу, језик, књижевност. Чак и у временима идеолошки оштре манипулације и лажи знало се које су истинске вредности, увек обојене национално, или бар патриотски. Без обзира што ће се на концу испоставити да су неке вредности ипак остале сасвим потиснуте и сада се тешко враћају и споро заузимају своје истинско место у хијерархији вредности. Или другачије речено, ако културна јавност и не чита онолико колико би се могло очекивати, она ипак зна, заинтересована је за националне вредности.

Зато је реакција на Нобелову награду била помало изненађење: не само гунђање, него се незадовољство излило и јавно по медијима. Није невоља у томе што сваки читалац може имати свог кандидата за награду, него што Имре Кертес није широко познат и популаран писац. Читаоци га нису читали! Многи су по листовима наводили по петнаестак имена писаца који су пре Кертеса заслужили такво признање; ни Савез писаца Мађарске, ни мађарски ПЕН, нити Академија ове године нису предложили свога кандидата, али јесу немачки издавачи, у земљи где је Кер-

тес познатији него у својој домовини, у народу на чијем језику пише.

Имре Кертес има своје лично, дубоко трагично искуство с овим 20. веком. Он не само што је преживео Аушвиц, него и још један тоталитаризам после логора. Многи Јевреји који су бежали од Хитлера и његових логора, из раља смрти, мислили су да налазе спас и упадали су у Стаљинове логоре, у нови тоталитаризам. Неретко су били чак искрени поборници тог зла, које у први мах није било толико видљиво. Кертес је цео свој век проживео у тоталитаризму, а човечанство се ни сада није потпуно ослободило те пошасте. Писац управо о томе говори у свим својим делима.

На крају роману *Бесудбинство* дечак, главна личност, враћа се у Будимпешту, истерују га из трамваја, јер нема пара да плати карту; новинар неког либералног листа, који сусреће можда првог преживелог из логора, хоће из прве руке да сазна страшну истину, али из дечака не може готово ништа употребљиво да извуче; дечак креће пешке, полако се спушта сумрак, и он, сећајући се смираја вечери и лица из логора, осећа за тренутак носталгију за логором и друговима. У слободном граду, слободан човек – осећа носталгују за концентрационим логором!

Поента романа је свакако изненађујућа. Неки новинар је чак упитао Кертеса: да ли је одиста осећао носталгију за логором. Писац, познат по неодољивом смеху, уз громогласан смех је одговорио да је новинар побркао писца и јунака романа!

Судбина Имреа Кертеса је да је он целог живота био изван друштва, изван

домовине, увек потиснут, маргинализован. И то било где да је живео. И то је основни доживљај његовог живота, свест о стању у којем се налази овај век, заправо ћорсокак у који је запало цело човечанство.

У беседи приликом примања Нобелове награде Кертес је изнео податак да је недавно примио пошилку из спомен-музеја из Бухенвалда с факсимилом извештаја за 18. фебруар 1945. године, где је под редним бројем 64.921 заведен Имре Кертес, рођен 1927. године, Јеврејин, фабрички радник, који је тога дана убијен. И објаснио је да је својевремено дао два лажна податка: казао је да је две године старији, како га не би одвојили у бараку с децом, као и да није ученик, како би изгледао употребљивији. „Једном сам значи већ умро зато да бих могао да живим – и можда је то моја истинска повест”, закључује писац. Шехерезада која не прича да би одложила смрт и можда спасла свој живот, сведочи и прича човек као свој животни дуг, јер је будућим писац случајно остао жив.

Ни доцније током живота није могао да говори истину, чак је упадљиво било то ћутање. И тек сада, после толико година може и да не ћути, а може и да говори ако има неко кога занима то што ће рећи. Он изјављује за радио: „... не треба мени ни домовина, ни дом, ни држава – не знам шта ћу с појмом национално”. А немачког новинара опомиње: „Прелетите авионом високо изнад Источне Европе... Одозго је дивна, али немојте ни да покушате да атерирате,

јер је тамо немогуће живети”.

Ту смо: писац који је сва своја дела написао на мађарском језику и цео живот му је везан за Мађарску, а још је пореклом и Јеврејин, нема ни трунке одушевљења за своју домовину, чак као да није ни патриота. Па у својим делима и не говори заправо о Мађарима, већ о Европи, човечанству... А мађарска читалачка публика је навикла управо на писце који се одушевљавају својом земљом, изузетним народом који је у свим ситуацијама био на висини, горд и храбар. (Зар нас то не подсећа на знани образац?) И уместо да пронесе по свету славу малог народа и обезбеди му наклоност и симпатије свуда, уместо да Нобелова награда буде ново светло и понос, Кертес говори о суноврату човечанства.

Као и увек, лако се заборавља шта је више, национално или универзално.

Наравно, има оних који поштују и високо цене дело Имреа Кертеса, као што знају колико је велика вредност награде која је први пут додељена мађарској књижевности. Петер Естерхази је, само да наведемо један пример, изјавио: „Поносан сам што је роман *Бесудбинство* написан на мађарском језику. Овом наградом Кертесов роман репрезентује сећање света на холокауст. Али Кертес није писац мемоара, већ – писац, језик *Бесудбинства* је његов најважнији »део«, он му омогућава да искаже неизрециво. Дуго бих могао да анализирам уметност свога пријатеља. Још никада нисам имао пријатеља нобеловца. Сада већ имам једног.”

3.

Годинама се трудим да колико–толико будем упућен у мађарску књижевност, нарочито ону живу која је углавном из 20. столећа, као и најсавременију продукцију. Иако знам да се изван Мађарске тешко може одиста пратити једна жива литература ако часописи не стижу, поготово ако треба биркати књиге само чулом које не сме много да греша. Али ту су пријатељи које молим да ме упозоре на изузетно дело; иако се разликујем од њих, моја перспектива је другачија, увек сам им захвалан на упозорењу, било да је реч о једном писцу, књизи, или само песми, новели, есеју...

Тако ме је пре десетак година једна познаница упозорила на Имреа Кертеса, чак ми је позајмила његов роман *Кадии за нерођено дете*. Роман сам прочитао, веома је добар, све је у њему у реду, али сам закључио: Кертес није мој писац. После тога га више нисам читао, нити су ме интересовала његова друга дела.

Изненађење је представљала Нобелова награда. Не само за Мађарску, него и за мене. Требало је поново ишчитати дело, сада већ у новој диоптрији. Какве је и колике вредности, без обзира на све, и на ранији однос, и на садашњу, евентуалну, ревизију. Дакле, ново читање.

Први је *Галиотов дневник*. Тридесет година записа, а књига није обимна. Укрштај интимог, личног с општим, универзалним. Било да је једно или друго, заправо нема разлике: увек је иста, дубинска брига, увек је реч о човечанству које се, ето, нашло у ћорсокаку. А

данас нарочито треба ценити писца који уме, и сме, да буде кратак; једна реченица. Само треба доћи до такве процеђене мисли којом се може обухватити целокупан свет.

Странице из овог дневника просто изазивају да буду преведене: може ли се ова мисао, исто овако кратко, изразити на мом језику?

Читање романа *Бесудбинство* не обећава ни раскош језика, ни бравуризованост форме; чак је видљива шкртост, сведеност. Али се открива једноставна повест која баш тиме клепа читаоца по глави, али тек накнадно, после склопљене књиге.

Таква је онда и проза *Записник* која се наизглед одваја од Кертесових опесивних тема. А онда, после склопљене књиге, исти писац, иста тема, исти век.

Есеји и интервјуи тек допуњују дело и комплетирају личност: писац се не мења, не искушава нове могућности, предан је свом кругу и сваки пут, изнова, креће у дубину.

Не још док се чита, тек када покушавам да га преводим, онда заправо видим о каквом последном писцу је реч. Он је изнео своју судбину и није тражио успех; он је тражио израз како би могао извршити своју мисију, и то је његов успех. Језик, реченица, мисао – све је прецизно, тражено и нађено, сазрело и тек онда фиксирано.

Кертес је писац који после Ничеа говори о двадесетом веку, али и после Аушвица. Рекло би се, па онда и нема изненађења. Могло се претпоставити: Кафка... Кертес... Укупно дело је такво, полазиште му је, с dobrim разлози-

ма, негативно. Али и упозоравајуће у најбољем смислу. Можда је ту роман *Траготражитељ* отишао најдаље, зато може изазвати читалачки отпор (али то не говори ништа о самој вредности дела).

Ипак, изгледа да је Кертес тек после Нобелове награде објавио свој најбољи роман, *Обрачун*. Истина, опет је то иста Кертесова тема, холокауст и његове последице, али је потрага за главном личношћу романа – писцем који је рођен у Аушвицу и сада је ипак извршио самоубиство – толико уравнотежена, писана без грча, као да је реч о трагедији која се догађа у овом веку као закономерност – нема спаса, последице и даље трају. Писац Кертес није напустио своју тему, она сада већ опседа и нас, његове невољне читаоце.

Рефлектори усмерени на Имреа Кертеса заиста откривају изузетног писца. Он се не мора волети, али високо ценити свакако мора.

Све и не хотећи, неколико страница пробраних мисли, два–три есеја, нешто проза... па говор приликом додељивања Нобелове награде, можда још понешто... хватам себе како се под мојим прстима формира и полако заокружује књига изабраних текстова Имреа Кертеса. А он, понављам, није мој писац, али ме је просто увукао у свој свет, узалуд сам покушавао да га избегнем. Живимо у истом свету.

4.

Погледајмо само један парадокс. За Европу је холокауст проблем Јевреја; за

Израелце је холокауст проблем Европе; Кертес нас подсећа да је холокауст проблем целог човечанства.

Имре Кертес и Нобелова награда јесу били изненађење. Али су изненађења још увек могућа, чак и у оваквом свету. Ако се у следећих неколико година догоди – а што да се не догоди? – да још један Мађар добије ову исту награду – истина, оваква изненађења се баш и нису догађала –, па то буде, рецимо, Петер Естерхази, смем се кладити да ће опет бити повике. Рећи ће се: тежак,

компликован прозаик. Истина, кажу, добар је тај његов роман *Harmonia caelestis*, велика књига о Мађарској и породици Естерхази, нарочито о великом лику оца, али шта би писцу да најновијом књигом осрамоти земљу и говори о свом оцу као комунистичком шпијуну...!?

Краја нема. Велики ствараоци увек изазивају отпор, зато и јесу ствараоци новог и изненађујућег. Нарочито ако, без обзира на све личне недаће, носе свој крст и остваре дело као свој дуг,

као своју мисију. Готово сви народи су преузели источњачку

